

The Criteria of Sustainable Development in Organizing the Content of Arabic Textbooks in Junior High School

Vol. 15, No. 2, Tome 80
pp. 285-320
May & June
2024

Sajjad Esmaili¹ & Abdolrazagh Rahmani²

Abstract

This research aims to investigate the standards for sustainable development when organizing content of Arabic textbooks in junior high school, utilizing a survey methodology. The primary tool for this study is a questionnaire developed by the researcher, encompassing criteria for religious, social, environmental, economic, and intellectual-scientific development. Descriptive statistics and correlation tests such as Pearson, ANOVA, and Friedman are employed for data analysis and description. The findings suggest an overall weak level of sustainability for development criteria in organizing the content of junior high school Arabic textbooks. Specifically, three criteria including environmental, social, and economic criteria exhibit a weak level of desirability, while only two criteria, religious and intellectual-scientific criteria, achieve a moderate desirability level. Regarding the correlation between criteria and sustainable development, the results indicate that environmental, social, and economic criteria have the highest correlation but have not reached a desirable level. It is recommended to improve the organization of junior high school Arabic textbooks based on sustainable development criteria by not only preserving religious and intellectual-scientific criteria but also incorporating environmental, social, and economic development criteria into the content of these books.

Keywords: sustainable development, educational content, Arabic textbooks, Junior high school

¹ Corresponding Author, Assistant Professor in the Department of Arabic Language and Literature at Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran;

Email: esmaili@HUM.ikiu.ac.ir, ORCID ID; <https://orcid.org/0000-0003-2923-6108>

² Associate Professor in the Hormoz Research Center, University of Hormozghan, Iran
ORCID ID; <https://orcid.org/0000-0003-3989-2571>

Received: 18 December 2021
Received in revised form: 11 February 2022
Accepted: 24 February 2022

1. Introduction

Today, the subject of sustainable development has gained significant prominence in the fields of culture, education, and social sciences due to its role in improving the economic, social, and environmental conditions of society. Researchers have shown particular interest in examining and assessing the effectiveness of development criteria in the teaching and learning processes; this is because, in terms of effectiveness, it is believed that sustainable development can play a crucial role in creating and training a competent and responsible generation. A generation that can actively contribute to the holistic progress and development, fostering a constructive and mutual relationship between members of society and human resources. In this regard, due to the importance of textbooks in the teaching-learning process and their special role in promoting various ideas and human development criteria, incorporating sustainable development criteria, especially religious, social, economic, environmental, and intellectual-scientific criteria, in textbooks will play a significant role in applying these criteria in the academic and personal lives of learners; textbooks are one of the most important elements of the curriculum, through which knowledge, skills, and approved attitudes are conveyed to the intended audience according to the curriculum guidelines. Additionally, a textbook is the result of a learning plan and a roadmap; this plan and roadmap are usually the curriculum guidelines where objectives, content headings, and content selection and organization criteria are specified. Therefore, this article seeks to examine the sustainable development criteria in organizing the content of Arabic textbooks for the junior high school.

Research Question

To what extent have sustainable development criteria been considered in organizing the content of Arabic textbooks for the junior high school (seventh, eighth, and ninth grades)?

2. Literature Review

The theoretical foundations of this research are based on the necessity of incorporating sustainable development criteria (social, environmental, economic, religious, and intellectual-scientific criteria) into schools curricula; this is because achieving sustainable development requires coordinated efforts in various areas, including education, particularly in teaching and training and on the other hand, the process of individual identity formation in society is intricately tied to the elevation of culture and values. The school, as one of the influential institutions in shaping sustainable development and institutionalizing it in society, can be perceived as the primary foundation of sustainable development. Therefore, it is imperative that school textbooks be authored in line with the goals of sustainable development, and teachers actively participate in skill-building and educational courses related to sustainable development to enhance their knowledge and professional capabilities.

3. Methodology

The general approach of this article is practical and its nature is both quantitative and survey-based, but in terms of analysis, it is considered descriptive-analytical. The statistical population of this research includes all Arabic teachers in the city of Qazvin, from which a sample of 65 individuals was selected. The minimum age of the respondents was 23 years, and the maximum age was 50 years, with an average age of 41 years. Furthermore, their teaching experience ranged from 1 to 29 years. In terms of gender distribution, 23.1% of the respondents were male, and 76.9% were female.

The research instrument is a questionnaire developed by the researcher called "Sustainable Development Criteria," which includes five criteria: religious, social, economic, environmental, and intellectual-scientific. The content of this questionnaire was extracted from articles and sources related to

sustainable development, especially the research of Al-Kahelwat (2015). It was then designed with 35 questions and 5-point Likert scale options after initial modification and adjustment.

The validity of the questionnaire was meticulously examined. For more precise selection of items, the questionnaire was given to six professors in the fields of educational sciences, English language teaching, and Arabic language teaching. After receiving their feedbacks and making further revisions, the final version was used. The reliability of the questionnaire was assessed by analyzing the data from 20 questionnaires in the initial phase, resulting in a Cronbach's alpha of 0.98, indicating high reliability of the research tool.

To analyze the statistical data, the SPSS software was utilized. To examine the ranking of sustainable development criteria and differences in their means in the organization of the content of Arabic books, Friedman and ANOVA tests were employed. Moreover, to investigate the impact of each criterion on sustainability levels, Pearson correlation test was used, and descriptive statistical analysis was applied to calculate the sustainability levels of each criterion and its sub-indicators.

4. Results

The main findings of the research indicated that, overall, the level of sustainability of sustainable development criteria in organizing the content of Arabic textbooks for the junior high school is in a weak condition with an average of 2.93. However, concerning the sub-questions of the research regarding "the extent of attention to religious, social, economic, environmental, intellectual, and scientific criteria of sustainable development in Arabic textbooks for the junior high school," the findings revealed that the desirability level of the religious and intellectual-scientific criteria is average, while the desirability level of environmental, social, and economic criteria is weak; in other words, the attention to environmental, economic, and social criteria in the content of Arabic textbooks for the junior high school (seventh,

eighth, and ninth grades) was evaluated as weak, hindering the achievement of desirable levels of sustainable development in these books.

Furthermore, the results demonstrated that the highest correlation among different levels of sustainable development is between environmental, social, and economic criteria, indicating that these criteria have the highest correlation with sustainable development in Arabic textbooks for the junior high school. Regarding the ranking of the effectiveness of various criteria on sustainable development, statistical tests showed that the religious and intellectual-scientific criteria have the highest impact; these criteria have currently reached an average level of desirability in terms of sustainability, while other criteria, despite their high correlation, exhibit weak sustainability levels; in this regard, the highest coefficients of $\eta = 0.86$ and $R^2 = 0.76$ belong to the environmental criterion, which has the highest impact on various levels of sustainable development. Following this, the social criterion has a coefficient of $\eta = 0.85$ and $R^2 = 0.70$, and the economic criterion has coefficients of $\eta = 0.77$ and $R^2 = 0.68$. The religious and intellectual-scientific criteria are placed after the mentioned criteria.

Therefore, as indicated by the results, it is essential to not only preserve and enhance the level of sustainability in the two religious and intellectual-scientific criteria but also pay necessary attention to achieving a desirable level of sustainable development in environmental, social, and economic criteria. This is crucial because without considering the growth of environmental, social, and economic criteria, sustainable development in the content of junior high school Arabic textbooks will not be achieved.

[DOI: 10.29252/LRR.15.2.10]

[DOR: 20.1001.1.23223081.1401.0.0.150.2]

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-05-20]

دوماهنامه بین‌المللی

د ۱۵، ش ۲ (پیاپی ۸۰)، خرداد و تیر ۱۴۰۳، صص ۲۸۵ - ۳۲۰

مقاله پژوهشی

<http://dorl.net/dor/20.1001.1.23223081.1401.0.0.150.2>

معیارهای توسعه پایدار در سازماندهی محتوای کتاب‌های عربی دوره متوسطه اول

سجاد اسماعیلی^{۱*}، عبدالرزاق رحمانی^۲

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.
۲. دانشیار گروه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مرکز مطالعات و تحقیقات هرمز دانشگاه هرمزگان، هرمزگان، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۰۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۲۷

چکیده

بهبود کیفیت محتوای کتب درسی براساس مبانی توسعه پایدار یکی از موضوعات مهم هر نظام آموزشی است که نقش مهمی در ارتقای مهارت‌های عمومی فراگیران دارد. در همین راستا، پژوهش حاضر بر آن است تا با استفاده از روش پیمایشی به بررسی معیارهای توسعه پایدار در سازماندهی محتوای کتاب‌های عربی دوره متوسطه اول بپردازد. ابزار اصلی این پژوهش را پرسش‌نامه محقق‌ساخته معیارهای توسعه پایدار شامل معیارهای دینی، اجتماعی، محیطی، اقتصادی و فکری - علمی تشکیل داد. به منظور توصیف و تحلیل داده‌ها، از آماره‌های توصیفی و آزمون‌های همبستگی پیرسون، آنوا (ANOVA) و فریدمن استفاده شد. یافته‌ها نشان داد که به طور کلی سطح پایداری معیارهای توسعه در سازماندهی محتوای کتاب‌های عربی متوسطه اول در وضعیت ضعیف قرار دارد؛ بدین معنا که به طور خاص، سه معیار محیطی، اجتماعی، اقتصادی در سطح مطلوبیت ضعیف قرار دارند و تنها دو معیار دینی و فکری - علمی در سطح مطلوبیت متوسط قرار دارند. همچنین از لحاظ همبستگی میان معیارها با توسعه پایدار، یافته‌ها حاکی از این بود که معیارهای محیطی، اجتماعی و اقتصادی بیشترین همبستگی را با توسعه پایدار دارند، ولی به سطح مطلوب نرسیده‌اند. پیشنهاد می‌شود در راستای بهبود سازماندهی محتوای کتب عربی دوره متوسطه اول بر مبنای معیارهای توسعه پایدار، ضمن حفظ معیارهای دینی و فکری - علمی در کتاب‌ها به گنجانیدن معیارهای توسعه محیطی، اجتماعی و اقتصادی توجه در محتوای این کتاب‌ها نیز توجه بیشتری شود.

واژه‌های کلیدی: توسعه پایدار، محتوای درسی، کتب عربی، دوره متوسطه اول.

E-mail: esmaili@HUM.ikiu.ac.ir

* نویسنده مسئول مقاله:

۱. مقدمه

امروزه موضوع توسعه پایدار به دلیل نقش آن در بهبود شرایط اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی افراد جامعه، هم در حوزه فرهنگ و آموزش و هم در علوم اجتماعی رواج زیادی یافته و باعث شده است که محققان اهتمام ویژه‌ای نسبت به بررسی و اثربخشی معیارهای توسعه در فرایندهای یاددهی - یادگیری داشته باشند، زیرا به لحاظ اثربخشی، اعتقاد بر این است که توسعه پایدار می‌تواند نقش مهمی در ایجاد و پرورش نسل کارآمد و مسئولیت‌پذیر ایفا کند. نسلی که بتواند ضمن فراهم ساختن مسیر پیشرفت و توسعه همه‌جانبه، در ایجاد رابطه متقابل و سازنده بین اعضای جامعه و سرمایه‌های انسانی نقش مؤثر داشته باشد. در همین راستا، به دلیل اهمیت کتاب درسی در پروسه یاددهی - یادگیری و نیز نقش ویژه آن در ترویج اندیشه‌های مختلف و معیارهای توسعه انسانی، گنجاندن معیارهای توسعه پایدار به‌ویژه معیارهای دینی، اجتماعی، اقتصادی، محیطی، فکری - علمی، در کتب درسی، نقش مؤثری در کاربست این معیارها در زندگی علمی و فردی فراگیران ایفا خواهد کرد، زیرا کتاب درسی یکی از مهم‌ترین عناصر برنامه درسی است که از طریق آن دانش، مهارت‌ها و نگرش‌های مصوب در راهنمای برنامه درسی به مخاطبان مورد نظر منتقل می‌شود. همچنین کتاب درسی حاصل یک طرح و نقشه یادگیری است؛ این طرح و نقشه معمولاً راهنمای برنامه درسی است که در آن اهداف، رئوس محتوا و معیارهای انتخاب و سازماندهی محتوا مشخص شده است. بنابراین جستار حاضر می‌کوشد تا به بررسی معیارهای توسعه پایدار در سازماندهی محتوای کتاب‌های عربی دوره متوسطه اول بپردازد. برای دستیابی به این مهم، پرسش اصلی ذیل طرح شد:

پرسش اصلی پژوهش:

معیارهای توسعه پایدار تا چه میزان در سازماندهی محتوای کتاب‌های عربی دوره متوسطه اول (هفتم، هشتم و نهم) لحاظ شده است؟
با توجه به اینکه برای پاسخ به پرسش فوق، نیاز به نگاهی جزئی‌نگر است، پنج پرسش فرعی که هرکدام مربوط به یکی از معیارهای توسعه پایدار است، طرح شد. این پرسش‌ها عبارت‌اند از:

پرسش‌های فرعی پژوهش

۱. در محتوای کتاب‌های عربی دوره متوسطه اول (هفتم، هشتم و نهم) تا چه میزان به معیارهای دینی مربوط به توسعه پایدار توجه شده است؟
۲. در محتوای کتاب‌های عربی دوره متوسطه اول (هفتم، هشتم و نهم) تا چه میزان به معیارهای اجتماعی مربوط به توسعه پایدار توجه شده است؟
۳. در محتوای کتاب‌های عربی دوره متوسطه اول (هفتم، هشتم و نهم) تا چه میزان به معیارهای اقتصادی مربوط به توسعه پایدار توجه شده است؟
۴. در محتوای کتاب‌های عربی دوره متوسطه اول (هفتم، هشتم و نهم) تا چه میزان به معیارهای محیطی مربوط به توسعه پایدار توجه شده است؟
۵. در محتوای کتاب‌های عربی دوره متوسطه اول (هفتم، هشتم و نهم) تا چه میزان به معیارهای فکری و علمی مربوط به توسعه پایدار توجه شده است؟

۲. پیشینه پژوهش

در زمینه مفهوم توسعه پایدار و ضرورت سازماندهی معیارهای آن در برنامه درسی و محتوای کتاب‌های درسی، پژوهش‌های مختلفی در ایران و خارج از ایران انجام شده است، به‌عنوان نمونه:

پژوهش منسا (2019) به صورت نظری، به بررسی معنا، تاریخ، اصول، ارکان و پیامدها توسعه پایدار برای جامعه انسانی پرداخته است. برخی از یافته‌های این جستار نشان داده است که مفهوم توسعه پایدار حول محور برابری بین نسل‌ها و سه بعد به هم پیوسته محیط زیست، اقتصاد و جامعه متمرکز شده است.

پژوهش کتایاما و همکاران (2018) ضمن بررسی و ارزیابی وضعیت کنونی سیاست آموزش توسعه پایدار در مؤسسات آموزش عالی ترکیه، نسبت به ضرورت برگزاری دوره‌های متناسب با توسعه پایدار به‌ویژه پیرامون مهندسی توسعه محیط زیست توصیه کرده است.

پژوهش اوفلاهرتی و لیدی (2018) از خلال بررسی مقالات نگاشته‌شده پیرامون توسعه پایدار به تبیین نقش و تأثیر آموزش توسعه‌محور در فرایند توسعه پایدار و آموزش شهروندی جهانی پرداخته است.

مقاله معتمدی و یمنی دوزی سرخابی (۱۳۹۷) به تبیین ویژگی برنامه درسی آموزش توسعه پایدار از منظر سیستم‌های سازگار شونده پرداخته است. این مطالعه نشان داده است که برنامه درسی جوابگو به سیستم سازگار شونده، باید مبتنی بر رویکرد میان‌رشته‌ای باشد و بر تحولات نظام‌های آموزش عالی در سراسر جهان در مواردی همچون تحول در یادگیری و نقش یادگیرنده، تحول در برنامه‌های درسی و... استوار باشد.

پژوهش محمدنیا و دلیری مقدم (2019) با استفاده از چارچوب توسعه پایدار یونسکو، به بررسی و سنجش آموزش پایدار در کتاب‌های آموزش زبان انگلیسی در ایران پرداخته است. یافته‌های این پژوهش نشان داده است که معیارهای توسعه پایدار در کتاب‌ها به میزان خوبی وجود دارد، اما با این حال لازم است که توزیع یکنواخت‌تری به معیارها در کتاب‌ها وجود داشته باشد.

پژوهش العفون و الرازقی (2017) با رویکرد توصیفی به تحلیل محتوای کتاب علوم پایه دوم ابتدایی براساس معیارهای توسعه پایدار پرداخته و به این نتیجه دست یافته است که گنجاندن معیارهای توسعه پایدار در کتاب علوم پایه دوم ابتدایی ضرورت دارد.

پژوهش العویضی و العتیبی (2017) با استفاده از روش تحلیل محتوا، از خلال بررسی میزان در دسترس بودن معیارهای توسعه پایدار در کتاب «زبان زیبای من» اثبات کرده است که معیارهای توسعه محیطی، اجتماعی و اقتصادی بیشترین بسامد را در کتاب مذکور داشته است. این پژوهش پیشنهاد داده است که مفاهیم توسعه پایدار به صورت عملی به معلمان آموزش داده شود تا بتوانند از آن‌ها در کلاس درس بهره‌گیرند و از سوی دیگر همچنین قبل از نگارش کتب زبان عربی، به مؤلفان در خصوص مفاهیم توسعه پایدار و گنجاندن آن‌ها در کتب، اطلاع‌رسانی لازم صورت گیرد.

پژوهش اکرم (2013) با استفاده از روش نیمه‌تجربی و با هدف تهیه الگوی پیشنهادی برای آموزش معارف اسلامی در پرتو استانداردهای توسعه پایدار و ارزش‌های ناشی از آن استانداردها انجام شده است. مهم‌ترین یافته‌های این پژوهش نشان داده است که دانش‌آموزانی که معارف اسلامی را براساس الگوی پیشنهادی مبتنی بر استانداردهای توسعه پایدار مطالعه کردند، در دستیابی به اهداف درس معارف اسلامی موفق‌تر بودند.

پژوهش کناوی (2013) با بهره‌گیری از روش تحقیق کمی، به بررسی نقش سرمایه‌گذاری

در آموزش و چشم‌انداز آینده برای فعال‌سازی نقش آن در فرایند توسعه پایدار پرداخته است. یافته‌های این جستار نشان داده است که افت سطح تحصیلات به‌دلیل قدیمی بودن برنامه‌های درسی و روش‌های آموزشی و تربیتی است و شکست کلیت نظام آموزشی لزوماً به شکست این نظام در احیای ارزش‌های علمی مترقی، القای روحیه خلاقیت در کار، ارتقای سطح مهارت‌ها و ارتباط با توسعه دانش منجر می‌شود.

پژوهش الزهرانی (2012) با هدف تهیه مفهوم پیشنهادی توسعه پایدار در تعلیم و تربیت اسلامی و کاربردهای آموزشی آن در مقطع متوسطه در کشور عربستان سعودی انجام شده است. مهم‌ترین یافته این پژوهش، این است که توسعه پایدار یکی از اصطلاحاتی است که هنوز از نظر تعریف و کاربرد در هاله‌ای از ابهام و سردرگمی قرار دارد. این مطالعه همچنین توصیه می‌کند که پایان‌نامه‌های پژوهشی و دانشگاهی باید در راستای توسعه پایدار باشد. اما آنچه پژوهش حاضر را از مطالعات پیشین متمایز می‌سازد، این است که تاکنون پژوهشی مستقل درمورد بررسی توسعه پایدار در سازماندهی محتوای کتاب‌های عربی دوره متوسطه اول انجام نشده است.

۳. روش پژوهش

رویکرد کلی این جستار، کاربردی است، زیرا «از دانش موجود در حل مسئله علمی بهره می‌برد» (تولایی، ۱۳۹۳، ص. ۱۱). از سوی دیگر، ماهیت این پژوهش کمی و از نظر نحوه گردآوری داده‌ها، پیمایشی است، اما از لحاظ تحلیل یافته‌ها، توصیفی - تحلیلی به‌شمار می‌رود. جامعه آماری این پژوهش شامل تمام دبیران عربی شهر قزوین است که از میان آن‌ها، تعداد ۶۵ نفر به‌عنوان نمونه آماری انتخاب شد. حداقل سن پرسش‌شوندگان ۲۳ سال و حداکثر سن آن‌ها ۵۰ سال بود که میانگین سنی آن‌ها ۴۱ سال به‌دست آمد. همچنین سابقه تدریس این افراد از یک تا ۲۹ سال بود. از لحاظ توزیع جنسیتی ۲۳/۱ درصد پرسش‌شوندگان مرد و ۷۶/۹ آن‌ها زن بودند. ابزار این پژوهش را پرسش‌نامه محقق‌ساخته «معیارهای توسعه پایدار» تشکیل می‌دهد که شامل پنج معیار دینی، اجتماعی، اقتصادی، محیطی و فکری - علمی است؛ محتوای این پرسش‌نامه، از مقالات و منابع مربوط به توسعه پایدار و به‌ویژه پژوهش الکحلوت (2015) استخراج شد و سپس با جرح و تعدیل اولیه در قالب ۳۵ سؤال و گزینه‌های با مقیاس ۵ امتیازی

طیف لیکرت طراحی شد. با توجه اینکه «روایی محتوا برای یک ابزار اندازه‌گیری، بیانگر آن است که ابزار مزبور، ناظر به محتوای مورد نظر است و با آن انطباق دارد» (رضویه، ۱۳۹۳، ص. ۱۵۵)؛ روایی پرسش‌نامه این جستار نیز به‌طور دقیق مورد بررسی قرار گرفت. جهت انتخاب دقیق‌تر گویه‌ها، پرسش‌نامه در اختیار شش نفر از استادان علوم تربیتی، آموزش زبان انگلیسی و زبان عربی قرار گرفت و پس از دریافت نظرات آنان و اصلاح مجدد، مورد استفاده نهایی قرار گرفت. پایایی پرسش‌نامه نیز، مقیاسی است که به وسیله آن درجه اعتماد به نتایج تعیین می‌شود. برای سنجش پایایی پرسش‌نامه حاضر، داده‌های ۲۰ پرسش‌نامه مورد تحلیل اولیه قرار گرفت و آلفای کرونباخ آن برابر با ۰/۹۸ شد که نشان از پایایی بالای ابزار پژوهش دارد.

به منظور تحلیل داده‌های آماری از نرم‌افزار اس.پی.اس.اس. بهره گرفته شد؛ بدین ترتیب که برای بررسی رتبه‌بندی معیارهای توسعه پایدار و تفاوت بین میانگین آن‌ها در سازماندهی محتوای کتاب‌های عربی از آزمون‌های فریدمن و آنوا استفاده شد. همچنین جهت بررسی میزان تأثیر هر کدام از معیارها بر سطوح پایداری، از آزمون هم‌بستگی پیرسون و نیز برای محاسبه سطوح پایداری هر کدام از معیارها و زیرشاخص‌های آن، از تحلیل آمار توصیفی استفاده شد.

۴. مبانی نظری پژوهش

۴-۱. مفهوم توسعه پایدار

اصطلاح توسعه پایدار^۱ برای اولین بار توسط کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه در اوایل سال‌های دهه ۱۹۷۰ درباره محیط و توسعه مطرح شد. این کمیسیون، توسعه پایدار را توسعه‌ای می‌داند که نیازهای نسل کنونی را بدون ایجاد اشکال در توانایی نسل‌های آینده در برآوردن احتیاجات خود تأمین می‌کند (مehشواری، ۱۳۷۷، ص. ۶۱ به نقل از زاهدی و همکاران، ۱۳۸۵، ص. ۴۹). همچنین در سال ۱۹۷۸ میلادی، کمیته جهانی توسعه و محیط (بروندلند^۲)، تعریف جامعی از توسعه پایدار ارائه می‌دهند که براساس آن، انسان اگر بتواند تضمین کند که نیازهای حال را بدون به خطر افتادن توانایی نسل‌های آینده برای تأمین نیازهایشان فراهم می‌آورد، توانایی توسعه پایدار را خواهد داشت (غفاری و همکاران، ۱۳۹۵، ص. ۸۶). درحقیقت گزارش این کمیته، توانایی پایدار کردن توسعه را بدون کاهش منابع طبیعی یا آسیب رساندن به محیط زیست تعریف

می‌کند (Andersen, 2018, p. 4) از سوی دیگر گفته می‌شود که توسعه پایدار بر پایه هشجاری انسان نسبت به خویش و منابع طبیعی کره زمین استوار است و به دنبال سبک زندگی پایدار برای همه انسان‌ها و مخالف مصرف بیش از اندازه، اتلاف منابع و بی‌توجهی به نسل‌های آینده و قطع رابطه با گذشته است (زاهدی و همکاران، ۱۳۸۵، ص. ۵۰). مفهوم توسعه پایدار ناظر بر این واقعیت انکارناپذیر است که ملاحظات مربوط به اکولوژی^۲ می‌بایست در راستای فعالیت‌های اقتصادی به‌کار گرفته شود. این ملاحظات شامل ایده‌های ایجاد محیطی منطقی است که در آن ادعای توسعه به منظور پیشبرد کیفیت همه جنبه‌های زندگی مورد چالش قرار می‌گیرد (رادکلیف، ۱۳۷۷، ص. ۳۴). بنابراین توسعه پایدار فرایندی است که سه قلمرو محیط، اجتماع و اقتصاد را به‌همدیگر مرتبط می‌سازد (Dehshiri, 2016) به نقل از غفاری و همکاران، ۱۳۹۵، ص. ۸۸). تا راه رسیدن به رفاه حداکثری انسان را بدون آسیب به توانایی نسل‌های آتی، برای برآوردن نیازهایشان فراهم سازد. البته متخصصان و محققان حوزه توسعه پایدار، امروز معیارهای دیگری غیر از معیارهای محیطی، اجتماعی و اقتصادی را در زمره توسعه پایدار قرار داده‌اند. کحلولت طی پژوهشی در سال ۲۰۱۵ معیارهای دیگری از جمله معیارهای دینی و فکری - علمی را نیز به‌عنوان معیارهای توسعه پایدار معرفی کرده است. بنابراین در جستار حاضر، محققان پس از مطالعه پژوهش‌های پیشین مرتبط با توسعه پایدار که عمدتاً در غرب انجام شده است، معیارهایی از جمله دینی، اجتماعی، اقتصادی، محیطی و فکری - علمی را به‌عنوان معیارهای مؤثر در توسعه پایدار گزینش کردند و سپس به بررسی این معیارها در کتب عربی دوره متوسطه اول پرداختند. تفصیل این معیارها مطابق نظر متخصصان این حوزه به شرح ذیل است:

۲-۴. توسعه دینی

توسعه دینی^۳، به دنبال این است که از یک سو نابرابری اجتماعی و اقتصادی را از بین ببرد و از سوی دیگر انسجام و عدالت اجتماعی را افزایش دهد. یکی از شاخص‌های اصلی توسعه دینی، پرهیز از استبداد رأی است؛ بدین معنا که نباید در جامعه دینی بین افزایش سطح آگاهی و تعلق خاطر به اعتقادات و گرایش‌های مذهبی رابطه معکوس وجود داشته باشد. درحقیقت، در این نوع توسعه اگر قدرت تفکر و استدلال افزایش یابد و دینی هم که به مردم عرضه می‌شود در قالب‌های استدلالی و روشن عرضه شود، طبعاً از استبداد رأی کاسته می‌شود و گرایش

قشر تحصیل کرده به اعتقادات دینی بیشتر خواهد شد، اما از سوی دیگر، اگر قدرت فکر و آگاهی عمومی افزایش یابد، ولی دین در قالب‌های مناسب فکری و استدلالی ارائه نشود، اقبال و علاقه افراد تحصیل کرده به دین کم‌تر می‌شود. همچنین اگر قدرت تفکر و استدلال جامعه افزایش نیابد، استبداد رأی و تحکم در آن جامعه بیشتر خواهد شد و قطعاً چنین جامعه‌ای متناسب با شاخصه‌های الگوی توسعه دینی نیست و برای رسیدن به یک الگوی توسعه دینی مناسب پیش از هر چیز نیازمند آن هست که اولاً اوضاع و شرایط و اقتضائات زمان خود را به دقت بشناسیم و ثانیاً یک بازنگری اساسی و کلی در تمامی مباحث و معارف دینی داشته باشیم (رفیع‌پور و همکاران، ۱۳۷۷، ص. ۶).

۳-۴. توسعه اجتماعی

توسعه اجتماعی^۵ ناظر بر این است که انسان جوهره توسعه است و هدف نهایی آن توجه به عدالت و حقوق اجتماعی، مبارزه با فقر، حفظ انسانیت انسان و تضمین زندگی مناسب برای اوست (ورد، ۲۰۰۳، ص. ۱۸۹). این نوع توسعه، تضمین‌کننده حق طبیعی انسان برای زندگی و فعالیت در یک محیط اجتماعی سالم و در عین حال مصون داشتن حق وی برای استفاده عادلانه از ثروت طبیعی و خدمات اجتماعی، از طریق دسترسی به خدمات بهداشتی و آموزشی است (نصیر، ۱۴۳۶ق، ص. ۳۹۲).

۴-۴. توسعه اقتصادی

توسعه اقتصادی^۶ براساس نظر مک لوپ، عبارت از کاربرد درست منابع تولیدی به منظور رشد بالقوه مستمر درآمد سرانه در یک جامعه است (باهر، ۱۳۸۵، ص. ۱۳). هدف از توسعه اقتصادی دستیابی به تعادل بین بخش‌های اقتصادی جامعه و مناطق جغرافیایی آن و همچنین کاهش نابرابری در توزیع درآمد، کاهش اختلاف بین فقیر و غنی با جهت‌دهی سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی و بهبود توزیع درآمد به نفع طبقه فقیر و کاهش پدیده فقر است (غیلان و همکاران، ۲۰۱۳، ص. ۴). همچنین دستیابی به توسعه اقتصادی پایدار نباید فقط به تأمین رفاه جامعه و شکوفایی مستمر نسل کنونی محدود شود، بلکه لازم است برای نسل‌های آینده نیز در نظر گرفته شود (التیون، ۲۰۱۶، ص. ۱۱۳).

۵-۴. توسعه محیطی

توسعه محیطی^۷ بدین معناست که فعالیت انسانی، از یک سو آگاهی افراد را نسبت به محیط و روابط بین اجزای آن افزایش دهد و از سوی دیگر ارزش‌ها و مهارت‌های محیطی را براساس مبانی اسلام و برداشت‌های آن، شکل و توسعه دهد (عبدالرازق، ۲۰۱۵). توسعه پایدار محیطی از منظر اسلام، انسان را موجودی خیرخواه محیط و همدم آن می‌داند، و بر این باور است که انسان باید بدون اسراف، زیاده‌روی و غفلت به اندازه نیاز افراد تحت تکفل خود، از محیط برخوردار شود (السمری، ۲۰۱۱).

۶-۴. توسعه فکری - علمی

توسعه فکری - علمی^۸ راهی برای ایجاد یک زندگی متکامل فکری، عاطفی، اخلاقی، معنوی و مبتنی بر فرهنگ است (الکحلوت، ۲۰۱۵، ص. ۳۶)، زیرا ارتقای فکر و علم در افراد، آن‌ها را به قدرتی تبدیل می‌کند که نه تنها رشد خود یا جامعه‌اش را سبب می‌شود، بلکه به رشد جامعه انسانی و توسعه جهانی با توجه به ملاک‌های عقلی و اخلاقی منجر می‌شود. توسعه فکری - علمی عبارت از رشد همراه با افزایش ظرفیت‌های علمی اعم از ظرفیت‌های فیزیکی، انسانی و اجتماعی است. همچنین در توسعه علمی علاوه بر رشد کمی، نهادهای اجتماعی نیز متحول خواهند شد، نگرش‌ها تغییر خواهد کرد، توان بهره‌برداری از ظرفیت‌های موجود به صورت مستمر و پویا افزایش می‌یابد و هر روز نوآوری جدیدی انجام خواهد شد (شاهین، ۱۳۸۵، ص. ۴).

۷-۴. توسعه پایدار در آموزش و پرورش

با توجه به اینکه امروزه آموزش و پرورش، یکی از ابزارهای اصلی توسعه جوامع بشری تلقی می‌شود، نظام آموزشی نیازمند نهادینه کردن معیارهای توسعه پایدار در ارکان اصلی خود از جمله برنامه درسی است، زیرا برنامه‌های درسی در آماده‌سازی فرد برای ورود به جامعه و صنعت نقش اساسی دارند. بنابراین آموزش و پرورش می‌تواند نقش خود را با تدوین برنامه‌های درسی برای انعکاس شرایط و نیازهای جامعه ایفا کند (کاظم و همکاران، ۲۰۰۰، ص. ۷۶). از طرفی دیگر، برنامه درسی می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای غلبه بر چالش‌ها معرفی

شود، زیرا این ابزار علاوه بر آماده‌سازی منابع انسانی، نقش مهمی در توسعه پایدار همه‌جانبه نیز دارد (الشعیلی و همکار، ۲۰۱۲، ص. ۱۰۲). یونسکو^۱ نیز ضمن تأکید بر نقش مهم آموزش در ایجاد تغییر در جوامع بشری می‌گوید:

یاددهی و یادگیری می‌تواند در تمامی سطوح و زمینه‌های اجتماعی ایجاد تغییر اساسی کند. آموزش یک اهرم اساسی برای تغییر است که به ریشه‌کنی فقر، توسعه پایدار و ایجاد برابری کمک می‌کند. همچنین وسیله‌ای برای تحقق منابع اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی گسترده‌تر است و همه افراد را در هر سنی، با دانش، مهارت و اعتماد به نفس لازم برای شکل دادن آینده‌ای بهتر توانمند می‌سازد (Mohammadnia & Moghadam, 2019, p. 104).

ریکمان، دامنه آموزش برای توسعه پایدار را بدین شکل شرح می‌دهد: آموزش برای توسعه پایدار بر این مهم تأکید دارد تا توانش‌هایی را توسعه دهد که بتواند افراد را توانمند ساخته و باعث شود آن‌ها به رفتارهایی که از خود نشان می‌دهند بیندیشند و بر روی تأثیرهای اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و زیست‌محیطی حال حاضر و آینده خود چه در سطح محلی و چه در سطح جهانی تعمق کنند (Rieckmann, 2018, p. 39). در همین راستا کنفرانس وزیران آموزش و پرورش و امور فرهنگی ایالات فدرال در جمهوری فدرال آلمان (KMK) توصیه می‌کند که: مفهوم هدف آموزش برای توسعه پایدار^۲ این است که دانش‌آموزان را قادر سازد تا با در نظر گرفتن جنبه‌های جهانی، اصول اساسی دموکراتیک و تنوع فرهنگی، به‌طور فعال محیط زیستی قابل قبول، اقتصادی قوی و اجتماعی عادلانه شکل دهند (Boehn & Hamann, 2011, p. 1). بنابراین واضح است که معیارهای محیطی، اقتصادی و اجتماعی، اصلی‌ترین معیارهای توسعه پایدار تلقی می‌شوند. البته چنانچه پیش‌تر نیز گفته شد دو معیار دینی و فکری - علمی نیز به‌عنوان معیارهای توسعه پایدار برشمرده می‌شوند.

از این رو ضرورت دارد که موضوع توسعه پایدار با معیارهای مختلف آن (اجتماعی، محیطی، اقتصادی، دینی و فکری - علمی) در برنامه‌های درسی مدارس گنجانده شود، زیرا دستیابی به توسعه پایدار مستلزم تلاش هماهنگ در حوزه‌های مختلف از جمله تربیتی و به‌ویژه آموزش و پرورش است و از سویی دیگر، فرایند شکل‌گیری هویت هر فرد در جامعه، با بالا بردن فرهنگ و ارزش‌ها گره خورده است. مدرسه نیز به‌عنوان یکی از نهادهای تأثیرگذار در شکل‌گیری توسعه پایدار و نهادینه ساختن آن در جامعه، می‌تواند به‌عنوان اولین پایه توسعه

پایدار تلقی شود. بنابراین ضرورت دارد که کتاب‌های آموزشی مدارس، متناسب با اهداف توسعه پایدار تألیف شوند و معلمان نیز به منظور ارتقای معلومات و توانمندی‌های شغلی خویش، در دوره‌های مهارتی و آموزشی مرتبط با توسعه پایدار حضور فعال داشته باشند.

۵. یافته‌ها و بحث

در این بخش از پژوهش ابتدا به توصیف داده‌های کمی پژوهش و سپس به تحلیل این داده‌ها براساس آزمون‌های آماری مختلف پرداخته شد.

۱-۵. توصیف داده‌ها

یافته‌های کمی و توصیفی پرسش‌نامه، درخصوص سؤالات فرعی پژوهش براساس معیارهای پنج‌گانه توسعه پایدار به شرح ذیل ارائه شد. سطح مطلوبیت زیرشاخص‌های هر معیار براساس شاخص عددی ۱ تا ۵ در نظر گرفته شد. بدین ترتیب که عدد ۱ مطلوبیت خیلی ضعیف، ۲ مطلوبیت ضعیف، ۳ مطلوبیت متوسط، ۴ مطلوبیت بالا و ۵ مطلوبیت خیلی بالا را نشان می‌دهد.

۱-۵-۱. آمار توصیفی مربوط به معیار دینی

مطابق داده‌های موجود در جدول شماره ۱، معیار دینی دارای وضعیت نامطلوب نیست و تمامی زیرشاخص‌های آن به سطح متوسط مطلوبیت یا پایداری رسیده‌اند. میانگین امتیاز زیرشاخص‌ها برای این معیار بالای ۳ است که نشان از سطح مطلوبیت (متوسط) دارد.

جدول ۱: آمار توصیفی معیار دینی

Table 1. Descriptive Statistics of Religious Criteria

ردیف	زیرشاخص‌ها	بسامد (%)					میانگین
		خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	
۱	دعوت به مهربانی و محبت	۱۵/۴	۲۹/۲	۴۶/۲	۹/۲	۰	۳/۵۱
۲	پرورش رفتارهای نیکو	۱۸/۵	۳۸/۵	۳۲/۳	۱۰/۸	۰	۳/۶۵
۳	ترک رذائل اخلاقی	۲۰	۳۲/۳	۳۲/۳	۱۳/۸	۱/۵	۳/۵۵
۴	تشویق به نصیحت، امر به معروف و نهی از منکر	۱۵/۴	۳۲/۳	۳۰/۸	۲۰	۱/۵	۳/۴

ردیف	زیرشاخصها	بسامد (%)					میانگین
		خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	
۵	گرایش به انجام واجبات دینی	۱۳/۸	۳۲/۳	۳۵/۴	۱۸/۵	۰	۳/۴۲
۶	پرورش روحیه همکاری فعالانه با دیگران براساس سخن خداوند متعال	۱۲/۳	۳۳/۸	۳۸/۵	۱۵/۴	۰	۳/۴۳
۷	تقویت روحیه نیکی به پدر و مادر	۱۶/۹	۲۳/۱	۳۸/۵	۲۰	۱/۵	۳/۳۴

۱-۲. آمار توصیفی مربوط به معیار اجتماعی

براساس آمار موجود در جدول شماره (۲)، تعدادی از زیرشاخصهای معیار اجتماعی در سطح مطلوبیت کم هستند، زیرا میانگین امتیاز زیرشاخصها برای این معیار ۲ است که نشان از سطح مطلوبیت ضعیف برای این معیار دارد. در این خصوص می‌توان به زیرشاخصهای توانمندسازی دانش‌آموزان در انتخاب دوست، رعایت آداب ارتباط با دیگران، وقت‌شناسی و پایبندی به وعده‌ها، پرورش روحیه احترام به اقوام و اقلیتها، رعایت حقوق همسایگان و عدم آزار و اذیت آنها و مدیریت مشکلات اجتماعی براساس تعالیم دینی اشاره کرد.

جدول ۲: آمار توصیفی معیار اجتماعی

Table 2. Descriptive Statistics of Social Criteria

ردیف	زیرشاخصها	بسامد (%)					میانگین
		خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	
۱	توانمندسازی دانش‌آموزان در انتخاب دوست	۴/۶	۱۳/۸	۵۲/۳	۲۷/۷	۱/۵	۲/۹۲
۲	رعایت آداب ارتباط با دیگران	۴/۶	۲۴/۶	۴۹/۲	۲۰	۱/۵	۳/۱۱
۳	وقت‌شناسی و پایبندی به وعده‌ها	۳/۱	۲۰	۴۶/۲	۲۳/۱	۷/۷	۲/۸۸
۴	پرورش وطن‌دوستی و توجه به مقدسات	۶/۲	۳۰/۸	۲۹/۲	۲۹/۲	۴/۶	۳/۰۵
۵	پرورش روحیه احترام به اقوام و اقلیتها	۶/۲	۲۰	۳۵/۴	۳۲/۳	۶/۲	۲/۸۸
۶	رعایت حقوق همسایگان و عدم آزار و اذیت آنها	۶/۲	۱۸/۵	۴۳/۱	۲۶/۲	۶/۲	۲/۹۲
۷	مدیریت مشکلات اجتماعی براساس تعالیم دینی	۶/۲	۱۲/۳	۴۰	۳۶/۹	۴/۶	۲/۸۲

۳-۱-۵. آمار توصیفی مربوط به معیار اقتصادی

با توجه به جدول شماره ۳، برخی از زیرشاخص‌های معیار اقتصادی فاقد سطح مطلوبیت هستند، زیرا میانگین امتیاز این زیرشاخص‌ها ۲ است که نشان از سطح مطلوبیت ضعیف برای این معیار دارد. در این خصوص می‌توان به زیرشاخص‌های تشویق دانش‌آموزان به کار و کسب روزی، تشویق به ذخیره کردن مال، تشویق به سرمایه‌گذاری و تجارت، تشویق برای ورود به بازار کار، پرورش مهارت کار گروهی در دانش‌آموزان و تشویق دانش‌آموزان به مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی اشاره کرد.

جدول ۳: آمار توصیفی معیار اقتصادی

Table 3. Descriptive Statistics of Economic Criteria

ردیف	زیرشاخص‌ها	بسامد (%)					میانگین
		خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	
۱	تشویق دانش‌آموزان به کار و کسب روزی	۶/۲	۱۲/۳	۴۰	۳۶/۹	۴/۶	۲/۷۸
۲	تشویق به حفظ نعمت‌های الهی و پرهیز از اسراف	۱۰/۸	۲۳/۱	۳۸/۵	۲۴/۶	۳/۱	۳/۱۴
۳	تشویق به ذخیره کردن مال	۱/۵	۱۰/۸	۴۴/۶	۳۰/۸	۱۲/۳	۲/۵۸
۴	تشویق به سرمایه‌گذاری و تجارت	۱/۵	۹/۲	۳۸/۵	۳۵/۴	۱۵/۴	۲/۴۶
۵	تشویق برای ورود به بازار کار	۱/۵	۱۲/۳	۳۶/۹	۳۰/۸	۱۸/۵	۲/۴۸
۶	پرورش مهارت کار گروهی در دانش‌آموزان	۱/۵	۲۰	۴۴/۶	۲۴/۶	۹/۲	۲/۸
۷	تشویق دانش‌آموزان به مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی	۳/۱	۷/۷	۴۰	۳۳/۸	۱۵/۴	۲/۴۹

۴-۱-۵. آمار توصیفی مربوط به معیار محیطی

براساس داده‌های جدول شماره ۴، تمام زیرشاخص‌های معیار محیطی فاقد سطح مطلوبیت هستند، زیرا این معیار بدترین شرایط را در بین دیگر معیارها دارد و میانگین امتیاز (۲) را به‌خود اختصاص داده است که نشان از عدم سطح مطلوبیت ضعیف دارد.

جدول ۴: آمار توصیفی معیار محیطی

Table 4. Descriptive Statistics of Environmental Criteria

ردیف	زیرشاخصها	بسامد (%)					میانگین
		خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	
۱	تشویق دانش‌آموزان به کاشت درخت و گیاهان	۷/۷	۶/۲	۴۰	۳۲/۳	۱۳/۸	۲/۶۲
۲	تشویق به نظافت و بیان نقش آن در سلامتی	۶/۲	۲۶/۲	۲۹/۲	۳۵/۴	۳/۱	۲/۹۷
۳	تشویق به حفظ محیط زیست	۳/۱	۲۱/۵	۳۳/۸	۳۳/۸	۷/۷	۲/۷۸
۴	تشویق به حفظ حقوق حیوانات	۳/۱	۱۵/۴	۳۳/۸	۳۸/۵	۹/۲	۲/۶۵
۵	پای‌بندی به قوانین و چهارچوبها	۱/۵	۲۳/۱	۴۱/۵	۲۷/۷	۶/۲	۲/۸۶
۶	توجه به زیباسازی محیط	۳/۱	۱۶/۹	۴۰	۲۶/۲	۱۳/۸	۲/۶۹
۷	پرهیز از بدرفتاری با محیط زیست	۱/۵	۱۸/۵	۳۸/۵	۳۲/۳	۹/۲	۲/۷۱

۵-۱-۵. آمار توصیفی مربوط به معیار فکری - علمی

با توجه به آماره توصیفی جدول شماره ۵، تعدادی از زیرشاخص‌های معیار فکری - علمی، فاقد سطح مطلوبیت هستند، زیرا میانگین امتیاز زیرشاخص‌ها برای این معیار ۳ است که نشان از دستیابی به سطح مطلوبیت متوسط برای این معیار دارد. در این خصوص می‌توان به زیرشاخص‌های توانمندسازی دانش‌آموزان در به‌کارگیری تکنولوژی نوین یادگیری، بهره‌مند ساختن دانش‌آموز از دانش سلامت و بهره‌مند ساختن دانش‌آموز از دانش ورزش اشاره کرد.

جدول ۵: آمار توصیفی معیار فکری - علمی

Table 5. Descriptive Statistics of Intellectual-Scientific Criteria

ردیف	زیرشاخصها	بسامد (%)					میانگین
		خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	
۱	تقویت تفکر علمی در دانش‌آموزان	۹/۲	۲۱/۵	۵۳/۸	۱۵/۴	۰	۳/۲۵
۲	بیان مشاهیر علمی	۱۳/۸	۲۶/۲	۴۶/۲	۱۰/۸	۳/۱	۳/۳۷
۳	توانمندسازی دانش‌آموزان در به‌کارگیری	۶/۲	۱۳/۸	۴۳/۱	۳۰/۸	۶/۲	۲/۸۳

ردیف	زیرشاخصها	بسامد (%)					میانگین
		خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	
	تکنولوژی نوین یادگیری						
۴	بیان اهمیت اختراعات و اکتشافات	۶/۲	۲۱/۵	۴۳/۱	۲۴/۶	۴/۶	۳
۵	تشویق به سفر و گردشگری	۷/۷	۲۶/۲	۴۱/۵	۲۰	۴/۶	۳/۱۲
۶	بهره‌مند ساختن دانش آموز از دانش سلامت	۷/۷	۲۰	۳۶/۹	۳۰/۸	۴/۶	۲/۹۵
۷	بهره‌مند ساختن دانش آموز از دانش ورزش	۶/۲	۲۰	۴۱/۵	۲۳/۱	۹/۲	۲/۹۱

بنابراین با توجه به داده‌های توصیفی فوق، به ترتیب سه معیار محیطی، اقتصادی، اجتماعی سطح مطلوبیت ضیف و دو معیار دینی و فکری - علمی، مطلوبیت متوسط را به خود اختصاص داده‌اند. آمار توصیفی مربوط به میزان مطلوبیت معیارهای توسعه پایدار در کتب عربی، قابل خلاصه در جدول ۶ است:

جدول ۶: آمار توصیفی میزان مطلوبیت معیارهای توسعه پایدار

Table 6. Descriptive Statistics of the Desirability of Sustainable Development Criteria

معیار	تعداد	سطح مطلوبیت	حداقل سطح مطلوبیت	حداکثر سطح مطلوبیت
معیار دینی	۶۵	۳	۲	۵
معیار اجتماعی	۶۵	۲	۱	۴
معیار اقتصادی	۶۵	۲	۱	۵
معیار محیطی	۶۵	۲	۱	۵
معیار فکری - علمی	۶۵	۳	۱	۵

۲-۵. تحلیل داده‌ها

در این بخش از پژوهش با استفاده از آزمون ANOVA به بررسی مقایسه بین میانگین معیارهای توسعه پایدار در محتوای کتب عربی دوره اول متوسطه پرداخته شد. در این آزمون

بررسی شد که آیا اختلاف معناداری بین میانگین معیارهای توسعه پایدار وجود دارد یا خیر؟ بنابراین فرض وجود اختلاف بین میانگین معیارهای مختلف توسعه پایدار بر محتوای کتب عربی دوره اول متوسطه با این آزمون مورد بررسی قرار گرفت. مطابق جدول شماره ۷، نتایج آزمون ANOVA نشان می‌دهد که فرض عدم برابری میانگین‌ها برای معیارهای مختلف تأیید می‌شود و مقدار سطح معناداری (Sig) معنادار است. همچنین بیشترین میزان اختلاف درون‌گروهی و بین‌گروهی در معیار محیطی، و کم‌ترین میزان اختلاف درون‌گروهی و بین‌گروهی در معیار دینی مشاهده می‌شود. معیارهای اجتماعی و اقتصادی نیز پس از معیار محیطی دارای بیشترین میزان اختلافات درون‌گروهی و بین‌گروهی هستند.

جدول ۷: نتایج آزمون ANOVA در خصوص اختلاف میانگین بین معیارهای توسعه پایدار

Table 7. ANOVA Test Results Regarding the Average Difference Between Sustainable Development Criteria

		مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F آماره	معناداری.
معیار دینی	بین‌گروهی	۲۳	۳	۷	۲۱	/۰۰۰
	درون‌گروهی	۲۱	۶۱	/۰۰۰		
	مجموع	۴۵	۶۴			
معیار اجتماعی	بین‌گروهی	۳۱	۳	۱۰	۴۸	/۰۰۰
	درون‌گروهی	۱۳	۶۱	/۰۰۰		
	مجموع	۴۴	۶۴			
معیار اقتصادی	بین‌گروهی	۳۰	۳	۱۰	۴۴/۰۹۷	/۰۰۰
	درون‌گروهی	۱۴	۶۱	/۰۰۰		
	مجموع	۴۴	۶۴			
معیار محیطی	بین‌گروهی	۳۸	۳	۱۲	۶۴	/۰۰۰
	درون‌گروهی	۱۲	۶۱	/۰۰۰		
	مجموع	۵۰	۶۴			
معیار فکری - علمی	بین‌گروهی	۲۹	۳	۹	۳۵	/۰۰۰
	درون‌گروهی	۱۶	۶۱	/۰۰۰		
	مجموع	۴۵	۶۴			

همانگونه که در جدول ۷ مشاهده شد، اختلاف معناداری بین میانگین معیارهای توسعه پایدار از حیث تأثیر بر روی محتوای کتب عربی دوره اول متوسطه وجود دارد و فرض صفر یعنی عدم اختلاف در میانگین معیارها رد می‌شود و فرض مقابل آن که در بالا ذکر شد، مورد پذیرش واقع می‌شود.

۱-۲-۵. بررسی میزان اثر و همبستگی معیارهای مختلف توسعه پایدار بر محتوای کتب

عربی

در این بخش از جستار، میزان اثرگذاری و همبستگی هرکدام از معیارهای توسعه پایدار با توسعه پایدار موجود در کتب عربی متوسطه اول سنجیده می‌شود. بدین منظور ضرائب اتا و تبیین هر یک از معیارها به‌طور مجزا در جداول ذیل تبیین می‌شود:

مطابق جدول شماره ۸، بین معیار محیطی و سطوح مختلف توسعه پایدار، مجذور اتا در سطح بالای تأثیرگذاری ($>0/36$) قرار دارد و ضریب تبیین این معیار در حد خوب و بالا ($0/75$) قرار دارد.

جدول ۸: بررسی ضرائب اتا و تبیین در رابطه بین معیار محیطی و سطوح مختلف توسعه پایدار

Table 8. Examining the Eta Coefficients and Explanation Between Environmental Criteria and Different Levels of Sustainable Development

مجدور اتا	اتا	ضریب تبیین	همبستگی	مجدور اتا
/۸۶۰	/۹۲۸	/۷۵۸	/۸۷۱	توسعه پایدار * معیار محیطی

در جدول شماره ۹ نیز مشاهده می‌شود که بین معیار اجتماعی و سطوح مختلف توسعه پایدار، مجذور اتا در سطح بالای تأثیرگذاری ($>0/36$) قرار دارد و ضریب تبیین این معیار در حد خوب ($0/69$) قرار دارد.

جدول ۹: بررسی ضرائب اتا و تبیین در رابطه بین معیار اجتماعی و سطوح مختلف توسعه پایدار

Table 9. Examination the Eta Coefficients and Explanation Between Social Criteria and Different Levels of Sustainable Development

مجدور اتا	اتا	ضریب تبیین	همبستگی	مجدور اتا
/۸۵۷	/۹۲۶	/۶۹۶	/۸۳۵	توسعه پایدار * معیار اجتماعی

همچنین در جدول شماره ۱۰ مشاهده می‌شود بین معیار اقتصادی و سطوح مختلف توسعه پایدار، مجذور اتا در سطح بالای تأثیرگذاری ($>0/36$) قرار دارد و ضریب تبیین این معیار در حد متوسط رو به بالا ($0/68$) قرار دارد.

جدول ۱۰: بررسی ضرائب اتا و تبیین در رابطه بین معیار اقتصادی و سطوح مختلف توسعه پایدار
Table 10. Examination the Eta Coefficients and Explanation Between Economic Criteria and Different Levels of Sustainable Development

	همبستگی	ضریب تبیین	اتا	مجذور اتا
توسعه پایدار * معیار اقتصادی	$0/825$	$0/680$	$0/867$	$0/768$

در جدول شماره ۱۱ مشاهده می‌شود بین معیار دینی و سطوح مختلف توسعه پایدار، مجذور اتا در حد بالای تأثیرگذاری قرار دارد ($>0/36$)، اما ضریب تبیین این معیار در حد متوسط ($0/50$) قرار دارد.

جدول ۱۱: بررسی ضرائب اتا و تبیین در رابطه بین معیار دینی و سطوح مختلف توسعه پایدار
Table 11. Examination the Eta Coefficients and Explanation Between Religious Criteria and Different Levels of Sustainable Development

	همبستگی	ضریب تبیین	اتا	مجذور اتا
توسعه پایدار * معیار دینی	$0/708$	$0/501$	$0/763$	$0/583$

همچنین مطابق با جدول شماره ۱۲، بین معیار فکری - علمی و سطوح مختلف توسعه پایدار، مجذور اتا در سطح بالای تأثیرگذاری ($>0/36$) قرار دارد و ضریب تبیین این معیار در حد متوسط رو به بالا ($0/60$) قرار دارد.

جدول ۱۲: بررسی ضرائب اتا و تبیین در رابطه بین معیار فکری - علمی و سطوح مختلف توسعه پایدار
Table 12. Examining the Eta Coefficients and Explanation Between Intellectual-Scientific Criteria and Different Levels of Sustainable Development

	همبستگی	ضریب تبیین	اتا	مجذور اتا
توسعه پایدار * معیار فکری علمی	$0/778$	$0/606$	$0/865$	$0/748$

بنابراین با توجه به آماره‌های تحلیلی جدول‌های فوق، بیشترین ضریب اتا مربوط به معیار محیطی با مقدار ۰/۹۲۸ و ضریب تبیین ۰/۷۶ است که بالاترین میزان اثرگذاری بر سطوح مختلف توسعه پایدار را دارد. پس از آن، معیار اجتماعی با ضریب اتا ۰/۹۲۶ و ضریب تبیین ۰/۶۹ و سپس معیار اقتصادی با ضریب اتا ۰/۸۷۶ و ضریب تبیین ۰/۶۸ قرار دارد. کمترین میزان ضریب اتا و تبیین نیز مربوط به معیار دینی با ضریب اتا ۰/۷۶ و ۰/۵۰ و پس از آن معیار فکری - علمی با ضریب اتا ۰/۸۶۵ و ضریب تبیین ۰/۶۰ است. این نتیجه نشان از این دارد که دو معیار دینی و فکری - علمی دارای ضریب تبیین قوی و قابل قبولی نیستند و میزان تأثیرگذاری آن‌ها بر سطوح مختلف توسعه پایدار، به مراتب کمتر از معیارهای محیطی، اجتماعی و اقتصادی است.

۲-۲-۵. بررسی رتبه اثرگذاری معیارهای توسعه پایدار در محتوای کتب عربی دوره

متوسطه اول

به منظور سنجش معناداری و رتبه اثرگذاری معیارهای توسعه پایدار در محتوای کتب عربی دوره متوسطه اول، از آزمون کای اسکور استفاده شد که یافته‌های این آزمون مطابق جدول‌های ۱۳ و ۱۴ قابل ارائه است. مطابق جدول شماره ۱۴، دو معیار دینی و فکری - علمی در رتبه اول و دوم تأثیرگذاری قرار دارند و معیارهای محیطی، اقتصادی و اجتماعی همگی در یک گروه و رتبه‌های بعدی اثرگذاری هستند.

جدول ۱۳: نتایج معناداری آزمون کای اسکور درخصوص میزان اثرگذاری معیارهای مختلف بر توسعه پایدار

Table 13. Significant Results of Chi-square Test Regarding the Impact of Different Criteria on Sustainable Development

تعداد	۶۵
آماره کای اسکور	۸۵
درجه آزادی	۴
معناداری	۰/۰۰۰

جدول ۱۴: نتایج رتبه‌بندی معیارهای مختلف بر میزان توسعه پایدار

Table 14. Ranking Results of Different Criteria on the Amount of Sustainable Development

معیار	میانگین رتبه
معیار دینی	۴
معیار فکری - علمی	۳
معیار اجتماعی	۲
معیار اقتصادی	۲
معیار محیطی	۲

۳-۲-۵. بررسی میزان همبستگی معیارهای توسعه پایدار با سطح پایداری بررسی وضعیت شاخص‌ها و میزان همبستگی آن‌ها در جدول زیر آورده شده است. مطابق آماره جدول شماره ۱۵، بالاترین میانگین‌ها مربوط به دو معیار دینی (۳.۴۷) و فکری - علمی (۳.۰۶) است که در حد متوسط ارزیابی می‌شوند و کمترین میانگین مربوط به معیار اقتصادی (۲.۶۷) است که در وضعیت ضعیف قرار دارد. دو معیار اجتماعی و محیطی با میانگین‌های به ترتیب (۲.۹۳) و (۲.۷۵) در حد تقریباً رو به متوسط ارزیابی می‌شوند.

جدول ۱۵: بررسی وضعیت میانگین معیارهای مختلف توسعه پایدار

Table 15. Examining the Average Status of Different Criteria of Sustainable Development

معیار	میانگین	انحراف معیار	تعداد
معیار دینی	۳/۴۷۰۳	/۸۲۸۶۱	۶۵
معیار اجتماعی	۲/۹۳۸۵	/۸۳۲۹۸	۶۵
معیار اقتصادی	۲/۶۷۶۹	/۸۲۸۴۴	۶۵
معیار محیطی	۲/۷۵۲۸	/۸۸۶۲۳	۶۵
معیار فکری - علمی	۳/۰۶۱۵	/۸۴۷۷۸	۶۵
توسعه پایدار	۲/۹۳۸۵	/۷۲۶۲۳	۶۵

همچنین نتایج بررسی همبستگی در جدول شماره ۱۶ نشان داد، علاوه بر اینکه تمام معیارهای توسعه در سطح ۰/۰۱ درصد معنادارند، اما بیشترین میزان همبستگی میان توسعه

پایدار و معیارهای آن به ترتیب با مقادیر ۰/۸۷۱، ۰/۸۳۵، ۰/۸۲۵، ۰/۷۷۸ و ۰/۷۰۸ مربوط به معیارهای محیطی، اجتماعی، اقتصادی، فکری - علمی و معیار دینی است.

جدول ۱۶: نتایج بررسی همبستگی معیارهای توسعه پایدار

Table 16. The Results of the Correlation Analysis of Sustainable Development Criteria

		همبستگی					
		معیار دینی	معیار اجتماعی	معیار اقتصادی	معیار محیطی	معیار فکری - علمی	توسعه پایدار
معیار دینی	همبستگی پیرسون	۱	/۷۵۹**	/۶۱۸**	/۶۲۸**	/۶۶۰**	/۷۰۸**
	معناداری		/۰۰۰	/۰۰۰	/۰۰۰	/۰۰۰	/۰۰۰
	تعداد	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵
معیار اجتماعی	همبستگی پیرسون	/۷۵۹**	۱	/۷۹۲**	/۷۹۳**	/۷۰۱**	/۸۳۵**
	معناداری	/۰۰۰		/۰۰۰	/۰۰۰	/۰۰۰	/۰۰۰
	تعداد	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵
معیار اقتصادی	همبستگی پیرسون	/۶۱۸*	/۷۹۲**	۱	/۸۸۴**	/۷۶۳**	/۸۲۵**
	معناداری	/۰۰۰	/۰۰۰		/۰۰۰	/۰۰۰	/۰۰۰
	تعداد	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵
معیار محیطی	همبستگی پیرسون	/۶۲۸**	/۷۹۳**	/۸۸۴**	۱	/۷۸۲**	/۸۷۱**
	معناداری	/۰۰۰	/۰۰۰	/۰۰۰		/۰۰۰	/۰۰۰
	تعداد	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵
معیار فکری - علمی	همبستگی پیرسون	/۶۶۰**	/۷۰۱**	/۷۶۳**	/۷۸۲**	۱	/۷۷۸**
	معناداری	/۰۰۰	/۰۰۰	/۰۰۰	/۰۰۰		/۰۰۰
	تعداد	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵
توسعه پایدار	همبستگی پیرسون	/۷۰۸**	/۸۳۵**	/۸۲۵**	/۸۷۱**	/۷۷۸**	۱
	معناداری	/۰۰۰	/۰۰۰	/۰۰۰	/۰۰۰	/۰۰۰	
	تعداد	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵

۶. نتیجه

جستار پیش روی با هدف سنجش میزان ساماندهی معیارهای توسعه پایدار در محتوای

کتاب‌های عربی دوره متوسطه اول (هفتم، هشتم و نهم) انجام شد. یافته اصلی پژوهش نشان داد که به‌طور کلی سطح پایداری معیارهای توسعه پایدار در سازماندهی محتوای کتاب‌های عربی دوره متوسطه اول در وضعیت ضعیف با میانگین (۲.۹۳) قرار دارد.

اما درخصوص پاسخ سؤالات فرعی پژوهش مبنی بر «میزان توجه به معیارهای دینی، اجتماعی، اقتصادی، محیطی، فکری و علمی توسعه پایدار در کتب عربی دوره متوسطه اول»، یافته‌ها نشان داد سطح مطلوبیت دو معیار دینی و فکری - علمی متوسط و سطح مطلوبیت معیارهای محیطی، اجتماعی و ضعیف است؛ به‌عبارت دیگر میزان توجه به معیارهای محیطی، اقتصادی و اجتماعی در محتوای کتب عربی متوسطه اول (هفتم، هشتم و نهم) ضعیف ارزیابی شد و از این حیث مانع دستیابی به سطوح مطلوب توسعه پایدار در این کتب شده‌اند.

همچنین نتایج نشان داد بیشترین میزان هم‌بستگی میان سطوح مختلف توسعه پایدار بین معیارهای محیطی، اجتماعی و اقتصادی است؛ بدین معنا که این معیارها بیشترین هم‌بستگی را با توسعه پایدار کتب عربی متوسطه اول دارند. همچنین درخصوص رتبه اثرگذاری معیارهای مختلف بر توسعه پایدار، آزمون‌های آماری نشان داد که دو معیار دینی و فکری - علمی بیشترین اثرگذاری را دارند؛ این معیارها در حال حاضر به سطح مطلوبیت متوسط از لحاظ پایداری رسیده‌اند و معیارهای دیگر علی‌رغم هم‌بستگی بالا، سطح پایداری ضعیف دارند؛ در این خصوص بیشترین ضریب اتا ۰/۸۶ و ضریب تبیین ۰/۷۶ مربوط به معیار محیطی است که بالاترین میزان اثرگذاری بر سطوح مختلف توسعه پایدار را داراست و پس از آن، معیار اجتماعی با ضریب اتا ۰/۸۵ و ضریب تبیین ۰/۷ و معیار اقتصادی با ضریب اتا و ضریب تبیین ۰/۷۷ و ۰/۶۸ قرار دارد. دو معیار دینی و فکری - علمی بعد از معیارهای یادشده قرار گرفته‌اند. در این خصوص، بیشترین میزان تأثیرگذاری بر سطوح مختلف توسعه پایدار، مربوط به معیار محیطی با مقدار ۰/۹۲۸ و ضریب تبیین ۰/۷۶ و پس از آن، معیار اجتماعی با ضریب اتا ۰/۹۲۶ و ضریب تبیین ۰/۶۹ و سپس معیار اقتصادی با ضریب اتا ۰/۸۷۶ و ضریب تبیین ۰/۶۸ است. کمترین میزان ضریب اتا و تبیین نیز مربوط به معیار دینی با ضریب اتا ۰/۷۶ و ۰/۵۰ و پس از آن معیار فکری - علمی با ضریب اتا ۰/۸۶۵ و ضریب تبیین ۰/۶۰ است. این نتیجه نشان از این دارد که دو معیار دینی و فکری - علمی دارای ضریب تبیین قوی و قابل قبولی نیستند و میزان تأثیرگذاری آن‌ها بر سطوح مختلف توسعه پایدار، به مراتب کمتر از معیارهای محیطی،

اجتماعی و اقتصادی است. بدین معنا که چون میانگین سطح مطلوبیت دو معیار دینی و فکری - علمی بیشتر از میانگین سطح مطلوبیت دیگر معیارها است، میزان اثرگذاری آن‌ها با سطوح مختلف توسعه پایدار کم‌تر است و این یعنی لازم است به معیارهای محیطی، اجتماعی و اقتصادی نیز توجه بیشتری شود.

بنابراین همانگونه که از نتایج برمی‌آید ضرورت دارد که علاوه بر حفظ و ارتقای سطح متوسط پایداری در دو معیار دینی و فکری - علمی، برای مطلوب ساختن سطح مطلوبیت توسعه پایدار در معیارهای محیطی، اجتماعی و اقتصادی نیز توجه لازم مبذول شود، زیرا بدون توجه به رشد معیارهای محیطی، اجتماعی و اقتصادی، پایداری توسعه در محتوای کتب عربی متوسطه اول محقق نخواهد شد. در همین زمینه، زاهدی و همکاران (۱۳۸۵) توسعه پایدار را مبتنی بر پایه هشیاری انسان نسبت به خودش و نسبت به منابع طبیعی کره زمین دانسته‌اند و تحقیق حاضر نیز همسو با نتایج تحقیق نامبردگان، یکی از مهم‌ترین معیارهای توسعه پایدار در محتوای کتب عربی را معیار محیطی دانسته است. همچنین پژوهش اکرم (2013) نیز نشان داده است که دانش‌آموزانی که معارف اسلامی را براساس الگوی مبتنی بر استانداردهای توسعه پایدار مطالعه کردند، در دستیابی به اهداف درس معارف اسلامی موفق‌تر بودند. بنابراین تحقیق حاضر بر این مهم تأکید دارد که علی‌رغم مطلوبیت متوسط دو معیار توسعه دینی و فکری - علمی در کتب عربی متوسطه اول، این کتب همچنان به دلیل غفلت از استانداردهای توسعه پایدار مانند عدم توجه به محیط زیست، مسائل اقتصادی و اجتماعی، دچار ضعف جدی هستند و شایسته است که مؤلفان نسبت به گنجاندن تمامی معیارهای توسعه پایدار در این کتب اهتمام لازم را داشته باشند. چنانچه پژوهش معتمدی و یمنی دوزی سرخابی (۱۳۹۷) نیز تأکید دارد که توجه به مؤلفه‌های محیطی، اقتصادی و اجتماعی در کنار توجه به شرایط و نیازهای جامعه، در طراحی و برنامه‌ریزی درسی ضرورت دارد.

۷. پی‌نوشت‌ها

1. sustainable development
2. brundtland commission
3. ecology
4. religious development

5. social development
6. economic development
7. environmental development
8. intellectual-scientific development
9. Unesco
10. education for sustainable development

۸. منابع

- اكرم، ع. (۲۰۱۳). نموذج مقترح لتعليم التربية الإسلامية فى المرحلة الثانوية فى ضوء معايير التنمية المستدامة فى التصور الإسلامى. *مجلة الدراسات العربية فى التربية وعلم النفس*، ۲ (۴۱)، ۲۳-۴۵.
- التيتون، أ. (۲۰۱۶). *التعليم مفتاح التنمية المستدامة: مفاهيم و تجارب*. القاهرة: دار الفكر العربى.
- الزهرانى، م.ع. (۲۰۱۲). *التنمية المستدامة فى التربية الإسلامية وتطبيقاتها التربوية فى المرحلة الثانوية: تصور مقترح*. رسالة دكتوراه منشورة، كلية التربية، الجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة، المدينة المنورة.
- السمرى، ا.ع. (۲۰۱۱). *تنمية المجتمع من منظور إسلامى، قسم الدراسات والأبحاث، مسترجع فى* http://www.alukah.net/publications_competitions/0/41599/ ۲۰۱۱/۶/۶
- الشعيلى، ع والمحررقى، م.خ. (۲۰۱۲). *دراسة تحليلية لكتب الفيزياء فى سلطنة عمان فى ضوء المعايير القومية للتربية العلمية، مجلة العلوم التربوية، المجلد ۱۳، العدد ۳، ۹۹-۱۳۳.*
- العفون، ن.ح.، و الرازقى، و.م. (۲۰۱۷). *تحليل محتوى كتاب العلوم للصف الثانى الابتدائى وفقاً لأبعاد التنمية المستدامة. مجلة البحوث التربوية والنفسية بالعراق*، ۳ (۵۲)، ۲۵۰-۲۸۰.
- العويضى، و.ح.، و العتيبي، ل.ع. (۲۰۱۷). *تحليل محتوى كتاب لغنى الجميلة للصف الرابع الابتدائى فى ضوء مجالات التنمية المستدامة. رسالة ماجستير غير منشورة، كلية التربية، جامعة السودان للعلوم والتكنولوجيا، الخرطوم.*
- الكحلوت، س.ى، (۲۰۱۵). *مدى تضمن محتوى كتب المطالعة والنصوص للصفوف الأساسية العليا لمعايير التنمية. رسالة الماجستير فى التربية، الجامعة الإسلامية، غزة.*
- المرساوى، ف. (۲۰۱۵). *المعالجة التربوية لموضوع التنمية المستدامة من خلال المناهج التعليمية*

- والکتاب المدرسية نموذج: "السنة الأولى من سلك البكالوريا علوم" لمادة الجغرافيا. *المجلة الدولية التربوية المتخصصة*، المجلد (۴)، العدد (۱) ص ۱-۱۳.
- باهر، ح. (۱۳۵۸). مبانی برنامه‌ریزی اقتصادی. تهران: انجمن خدمات اسلامی.
  - تولایی، ر. (۱۳۹۳). جزوه روش تحقیق پیشرفته با تأکید بر فناوری و اطلاعات. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
  - رادکلیف، م. (۱۳۷۷). توسعه پایدار. ترجمه حسین نیر. تهران: انتشارات مرکز مطالعات برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، وزارت کشاورزی.
  - رضویه، ا. (۱۳۹۳). روش‌های پژوهش در علوم رفتاری. شیراز: دانشگاه شیراز.
  - رفیع‌پور، ف.، مولانا، ح.، همتی، ه.، و هادوی، م. (۱۳۷۷). اقتراح: نسبت دین و توسعه. *قیسات*، ۳(۷)، ۲-۲۵.
  - رون، ا. (۱۳۹۰). میزان رعایت معیارهای عام در انتخاب و سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی نظام آموزش و پرورش ایران. *مطالعات برنامه‌درسی*، ۲۲، ۹۷-۱۱۶.
  - زاهدی، ش.، و نجفی، غ. (۱۳۸۵). بسط مفهومی توسعه پایدار. *مدرس علوم انسانی*، ۴، ۴۳-۷۵.
  - شاهین، ا.، و مهبد، م.ع. (۱۳۸۵). مدیریت فرایند ترسیم نقشه جامع علمی کشور: رویکردی نظام‌مند و متوازن به رشته‌های علمی دانشگاه‌ها. *کنگرة ملی علوم انسانی*، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
  - عبدالرازق، ص. (۲۰۱۵). *القيم البيئية في الإسلام*. مسترجع فی تاریخ ۱۰/۱۱/۲۰۱۵ من الموقع: <http://www.qeyamhome.net/details.aspx?lasttype=1&pageid=3416>
  - غفاری، ه.، یونسی، ع.، و رفیعی، م. (۱۳۹۵). تحلیل نقش سرمایه‌گذاری در آموزش جهت تحقق توسعه پایدار؛ با تأکید ویژه بر آموزش محیط زیست. *آموزش محیط زیست و توسعه پایدار*، ۱، ۷۹-۱۰۰.
  - غیلان، م.س.ی.، و فایق جزاع شیماء، ر.م. (۲۰۱۳). *دراسة تحليلية لأهم مؤشرات التنمية المستدامة*

- فی البلدان العربية والمتقدمة، بحث منشور. *مجلة كلية الإدارة والاقتصادية*، ۱۷(۴)، ۷۷-۱۹۸.
- کاظم، ع.، العبيدي، ن.، و الجبوري، ع. (۲۰۰۰). النسق القيمي لدى طلبة جامعة قاربونس في الجماهيرية الليبية. *مجلة علم النفس*، ۵۵(۳)، ۷۴-۸۷.
  - كناوي، ن.خ. (۲۰۱۳). الاستثمار في التعليم ودوره في تحقيق التنمية المستدامة في العراق. *مجلة المثنى للعلوم الإدارية والاقتصادية*، مجلد ۳، عدد ۶، ۱۴۵-۱۶۱.
  - معتمدی، ا.، و یمنی دوزی سرخایی، م. (۱۳۹۷). ویژگی برنامه درسی آموزش توسعه پایدار از منظر سیستم‌های سازگار شونده. *راهبرد توسعه*، ۵۵، ۳۹-۷۹.
  - مهشواری، ش. (۱۳۷۷). توسعه پایدار و مدیریت دولتی در هند؛ مدیریت توسعه. مجموعه نهم از انتشارات مرکز آموزش مدیریت دولتی.
  - نصیر، ت.م. (۱۴۳۶). دور التعليم الجامعی فی تحقیق التنمية المستدامة من وجهة نظر الطلبة، التنمية المستدامة فی التربية والتعليم، المؤتمر العلمي الثامن المحکم. الأردن: كلية العلوم التربوية، جامعة جرش.
  - وردم، ب.م.ع. (۲۰۰۳). مخاطر العولمة على التنمية المستدامة. الأردن: الأهلية للنشر والتوزيع.

References

- Akram, A. (2013). A proposed model for teaching Islamic education at the secondary level in light of the standards of sustainable development in the Islamic vision. *Journal of Arab Studies in Education and Psychology*, 2(41), 23-45. [In Arabic].
- Al-Titoun, A. (2016). *Education is the key to sustainable development: concepts and experiences*. Dar Al-Fikr Al-Arabi. [In Arabic].
- Abdel Razek, S. (2015). *Environmental values in Islam*. Retrieved on 10/11/2015 from the website: <http://www.qeyamhome.net/details.aspx?lasttype=1&pageid=3416> [In Arabic].
- Al-Afoun, N.H., & Al-Razeqi, W.M. (2017). Content analysis of the science textbook for the second grade of primary school according to the dimensions of sustainable

development. *Journal of Educational and Psychological Research in Iraq*, 3 (52), 250–280. [In Arabic].

- Al-Awaidi, W.H., & Al-Otaibi, L.A. (2017). *Content analysis of the book My Beautiful Language for the fourth grade of primary school in light of the areas of sustainable development*. Unpublished master's thesis, College of Education, Sudan University of Science and Technology, Khartoum. [In Arabic].
- Al-Kahlot, S.Y. (2015). *The extent to which the content of reading books and texts for the upper basic grades includes development standards*. Master's thesis in Education, Islamic University, Gaza. [In Arabic].
- Al-Marsawy, F. (2015). Educational treatment of the topic of sustainable development through educational curricula and textbooks, model: "The first year of the baccalaureate degree in science" for the subject of geography. *International Specialized Educational Journal*, 4(1), 1–13. [In Arabic].
- Al-Samri, A.A. (2011). *Community development from an Islamic perspective, studies and research department*, retrieved on 6/6/2011 http://www.alukah.net/publications_competitions/0/41599/ [In Arabic].
- Al-Shuaili, A. & Al-Mahrouqi, M.Kh. (2012). An analytical study of physics books in Oman in light of the national standards for scientific education, *Journal of Educational Sciences*, 13 (3), 99–133. [In Arabic].
- Al-Zahrani, M.A. (2012). *Sustainable development in Islamic education and its educational applications at the secondary level: a proposed vision*. Published doctoral dissertation, College of Education, Islamic University of Medina, Medina. [In Arabic].
- Andersen, K.N., (2018). Evaluation of school tasks in the light of sustainability education: Textbook research in science education in Luxembourgish primary schools. *Environmental Education Research*, 24(9), 1301–1319.
- Baher, H. (1979). *Basics of economic planning*. Islamic Services Association. [In Persian].

- Boehn, D. and Hamann, B., 2011. Approaches to sustainability. Examples from geography extbook analysis in Germany. *European Journal of Geography*, 2(1), 1–10.
- Ghaffari, H., Younessi, A., & Rafiei, M. (2016). Analyzing the Role of Investment in Education on Sustainable Development; with Special Emphasis on Environmental Education. *Environmental Education and Sustainable Development*, 5(1), 79–104. [In Persian].
- Ghaylan, M.S.Y., & Faeiq Jazaa Shaima, R.M. (2013). An analytical study of the most important indicators of sustainable development in Arab and developed countries, published research. *Journal of College of Management and Economics*, 7(4), 77–198. [In Arabic].
- kanawy, N.K. (2013). The Investment in Education and its Role in Achieving Sustainable Development in Iraq. *Muthanna Journal of Administrative and Economics Sciences*, Volume 3, Number 6, 145-161. [In Arabic].
- Katayama, J., Örnektekin, S. & Demir, S.S. (2018). Policy into practice on sustainable development related teaching in higher education in Turkey. *Environmental Education Research*, 24(7), 1017–1030.
- Kazem, A., Al-Obaidi, N., and Al-Jubouri, A. (2000). The value system among students at Garyounis University in the Libyan Jamahiriya. *Journal of Psychology*, 55(3), 74-87. [In Arabic].
- Maheshwari, sh. (1998). Sustainable development and government management in India; Development management. The 9th collection of the publication of the Government Management Education Center. [In Persian].
- Mensah, J. (2019). Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review. *Cogent Social Sciences*, 5(1), 1653531.
- Mohammadnia, Z. & Moghadam, F.D. (2019). Textbooks as resources for education

for sustainable development: A content analysis. *Journal of Teacher Education for Sustainability*, 21(1), 103–114.

- Motamedi, A., & Yemeni Dozi Sorkhabi, M. (2017). The characteristics of the sustainable development education curriculum from the perspective of adaptive systems. *Development Strategy*, 55, 39–79. [In Persian].
- Naseer, T.M. (2014). *The role of university education in achieving sustainable development from the students' point of view*, *Sustainable Development in Education, Eighth Peer-reviewed Scientific Conference*. Faculty of Educational Sciences, Jerash University. [In Arabic].
- O'Flaherty, J. & Liddy, M. (2018). The impact of development education and education for sustainable development interventions: a synthesis of the research. *Environmental Education Research*, 24(7), 1031–1049.
- Radcliffe, M. (1998). *Sustainable development*. Translated by Hossein Nair. Publications of Center for Agricultural Economy and Planning Studies, Ministry of Agriculture. [In Persian].
- Rafipour, F., Molana, H., Hemti, H., & Hadavi, M. (1998). Suggestion: The relationship between religion and development. *Qabsat*, 3(7), 2–25. [In Persian].
- Razaviyeh, A. (2013). *Research methods in behavioral sciences*. Shiraz University. [In Persian].
- Rieckmann, M. (2018). Key themes in Education for Sustainable Development. In A. Leicht, J. Heiss, & W. J. Byun (Eds.), *Issues and trends in Education for sustainable development* (pp. 61–85). UNESCO.
- Ron, A. (2011). Study of the criteria for selection and organization the content of textbooks at primary stage in Iran Educational system. *Journal of Curriculum Studies*, 22, 97–116. [In Persian].
- Shahin, A., & Mahbod, M.A. (2006). Managing the process of drawing a

comprehensive scientific map of the country: a systematic and balanced approach to the scientific disciplines of universities. *National Humanities Congress*, Tehran, Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian].

- Tawallaei, R. (2013). *Booklet of advanced research method with emphasis on technology and information*. Shahid Beheshti University. [In Persian].
- Wardam, B.M.A. (2003). *The dangers of globalization to sustainable development*. Jordan: Al Ahlia Publishing and Distribution. [In Arabic].
- Zahedi, Sh., & Najafi, G. (2006). Expanding the concept of sustainable development. *Modarres of Humanities*, 4, 43–75. [In Persian].